

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.108>

ПРИНЦИП ГУМАНІЗМУ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ

Ліховіцький Я.О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-8537-2676
e-mail.: lihovickiy.jo@gmail.com

Ліховіцький Я.О. Принцип гуманізму в кримінально-виконавчому праві.

Вказується, гуманізм базується на природних людських якостях, які його створюють і підтримують. Основною з них є людяність, або гуманність, яка включає співчуття, турботу і увагу до інших людей, прагнення зберігати та покращувати середовище проживання, а також повагу і добре ставлення до всього живого. Гуманізм охоплює не лише ідеї, але й правила життя, формуючи світогляд, що пропонує особистості певні норми поведінки.

Відзначається, реформування кримінально-виконавчого законодавства та пенітенціарної системи з урахуванням гуманізації таких правових інститутів, як виконання та відбування покарань, дозволило наблизити вітчизняне законодавство до міжнародних стандартів у цій сфері. Необхідність гуманізації відбування покарання як умови забезпечення правового положення засуджених обумовлена декількома факторами: підвищеною увагою до правового статусу особистості, оскільки людина, її права та свободи є найвищою цінністю; потребою включення засудженого до системи соціально-корисних громадських відносин; гуманізацією діяльності кримінально-виконавчої системи, яка передбачає повагу до прав, свобод і гідності особи, відкритість системи, а також конструктивну співпрацю з різними суспільними, правозахисними, релігійними та іншими організаціями.

У підсумку, автор стверджує, процес гуманізації кримінально-виконавчої системи в цілому в умовах її реформування є тривалим і багатоступеневим. На позитивний результат цього процесу значно впливають зміни в економічній, соціальній, правовій та інших сферах, а також кримінальна та кримінально-виконавча політики, які проводяться державою. Таким чином, для того щоб сформувати у засуджених навички правослухняного способу життя, пенітенціарна система повинна бути для них зразком у сфері дотримання прав людини та основних свобод. Гуманізація не має нічого спільного з безкарністю та всездозволеністю. Гуманне ставлення до засудженого слід розглядати як можливість,

яка дає шанс повернутися в суспільство законослухняним громадянином. Це, зокрема, включає можливість у процесі виправного впливу відновити втрачені соціально-корисні зв'язки.

Ключові слова: кримінально-виконавче право, відбування покарання, права та свободи людини, принцип гуманізму.

Likhovitskyi J.O. The principle of humanism in criminal law.

It is indicated that humanism is based on natural human qualities that create and support it. The main one is humanity, or humanity, which includes compassion, care and attention to other people, the desire to preserve and improve the habitat, as well as respect and good attitude to all living things. Humanism covers not only ideas, but also rules of life, forming a worldview that offers individuals certain norms of behavior.

It is noted that the reform of the criminal law and the penitentiary system, taking into account the humanization of such legal institutions as the execution and serving of punishments, made it possible to bring domestic legislation closer to international standards in this area. The need to humanize the serving of punishment as a condition for ensuring the legal status of convicts is due to several factors: increased attention to the legal status of the individual, since a person, his rights and freedoms are the highest value; the need to include the convict in the system of socially beneficial public relations; humanization of the activity of the criminal enforcement system, which involves respect for the rights, freedoms and dignity of the person, the openness of the system, as well as constructive cooperation with various social, human rights, religious and other organizations.

As a result, the author claims, the process of humanizing the criminal-executive system as a whole in the conditions of its reformation is long and multi-staged. The positive outcome of this process is significantly influenced by changes in the economic, social, legal and other spheres, as well as criminal and criminal enforcement policies carried out by the state. Thus, in order to form

in convicts the skills of a law-abiding lifestyle, the penitentiary system should be a model for them in the field of observing human rights and basic freedoms. Humanization has nothing to do with impunity and permissiveness. Humane treatment of the convict should be considered as an opportunity that gives a chance to return to society as a law-abiding citizen. This, in particular, includes the possibility in the process of corrective influence to restore lost socially useful connections.

Key words: criminal enforcement law, serving a sentence, human rights and freedoms, the principle of humanism.

Постановка питання. У сучасному світі загальноновизнано, що гідність людської особистості, права і свободи людини та громадянина, справедливість, рівність перед законом і судом, гуманізм є як принципами, так і цінностями моралі й, в першу чергу, національного та міжнародного права. Ці етико-правові принципи та цінності нині сприймаються як орієнтири для перетворення всіх аспектів життя, критерії цивілізованості суспільства та ефективного захисту прав і свобод людини та громадянина. Ці висновки також повністю стосуються проблем, пов'язаних з гуманізацією кримінального та кримінально-виконавчого законодавства.

Відзначимо, гуманізм базується на природних людських якостях, які його створюють і підтримують. Основною з них є людяність, або гуманність, яка включає співчуття, турботу і увагу до інших людей, прагнення зберігати та покращувати середовище проживання, а також повагу і добре ставлення до всього живого. Гуманізм охоплює не лише ідеї, але й правила життя, формуючи світогляд, що пропонує особистості певні норми поведінки.

Аналіз джерельної бази. Принципам кримінально-виконавчого законодавства як на теоретичному, так і на практичному рівнях присвятили низку праць такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Ю. Антонян, В. Бадира, О. Бажанов, І. Богатирьов, Т. Денисова, О. Джужа, А. Кирилюк, В. Коваленко, В. Корчинський, О. Осауленко, О. Ременсон, Т. Рудник, А. Степанюк, Ю. Ткачевський, С. Фаренюк, С. Царюк, І. Шмаров, І. Яковець та ін.

Автор ставить собі за **мету** розглянути окремі аспекти принципу гуманізму в кримінально-виконавчому праві.

Виклад матеріалу дослідження. Проблема виникнення та утвердження ідей гуманізму була й залишається однією з ключових в історії людства. Європейська культура приблизно від початку XV ст. активно використовує поняття «гуманізм» для означення системи світоглядних орієнтацій, центром яких є людина, є визначення її цінності та права на самореалізацію [1].

Гуманізм – це філософський і етико-соціологічний принцип відношення до людини як до вищої цінності. Як духовно-культурне явище гуманізм є головним змістом цивілізаційного процесу, в ході якого він проявляється у різноманітних якостях: етична норма, соціальний ідеал, духовна цінність, свобода волі, взаємодопомога і співробітництво, повага до прав і гідності особистості, рівність і рівноправність, справедливість, захист від зла і насилля [2]. Сучасний підхід із задекларованими принципами демократії дещо є застарілим і весь світ потребує переосмислення набутих та пошуку нових підходів до розуміння рівності, справедливості, захисту і т.д. Необхідна стійкість концепції захисту прав і свобод людини і громадянина досягається шляхом опори на систему принципів, перевірених наукою та практикою. Життєстійкість і прогресивність даної концепції складається за допомогою поєднання правових, моральних, традиційних, інших соціально-регулятивних норм. Врахування такого підходу перешкодить юридичному негативу стати домінуючим явищем правової системи, стримає натиск правового нігілізму й індиферентності [3, с. 301].

Гуманізм спирається на природні людські якості, які формують і підтримують його основу. Головною серед них є людяність, що включає співчуття, турботу і увагу до інших людей, прагнення зберігати та покращувати середовище проживання, а також повагу і добре ставлення до всього живого. Гуманізм охоплює не тільки ідеї, але й життєві правила, створюючи світогляд, який пропонує людині певні норми поведінки. «Важливе місце серед цих норм й займає принцип гуманізму, застосовуваний у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві, а також у виконанні та відбуванні покарань» - вірно відзначають М. Пузирьов, М. Лисенко. При цьому, вказують вчені, «реалізація принципу гуманізму під час виконання покарань є важливою, оскільки вона відображає загальну кримінально-виконавчу політику. Цей принцип найкраще показує ставлення суспільства до осіб, які вчинили кримінально карані діяння, і свідчить про дотримання міжнародних правових норм. Україна, як учасник Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції ООН проти катувань і Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, зобов'язана гарантувати право не зазнавати катувань і поганого поводження з боку державних службовців» [4, с. 142].

Поняття «гуманність», яке означає в першу чергу «людяність», останні два десятиліття стало часто вживатися, зокрема в пенітенціарній практиці. Сьогодні воно пов'язане з правами людини, ставленням до особи як до найвищої цінності держави та суспільства, повагою її честі

та гідності та створенням сприятливих умов для її існування. Говорячи про зв'язок гуманізації зі злочинами та покараннями, слід враховувати такі фактори, як відповідність покарання характеру та ступеню суспільної небезпеки злочину, призначення альтернативних покарань замість позбавлення волі, а також створення умов відбування покарання, які сприяють виправленню засудженого та його поверненню в суспільство як законслухняного громадянина. При цьому, виправлення засуджених є основним завданням пенітенціарних установ.

Відзначимо, Конституція України проголосила людину найвищою соціальною цінністю, а Кримінально-виконавчий кодекс закріпив принцип гуманізму як одну з основних засад кримінально-виконавчої діяльності. Однак, оскільки зміст цього принципу не розкрито, а лише зафіксовано у нормі, виникає необхідність визначити його сутність через науковий аналіз.

На сьогодні існує безліч визначень гуманізму. Так, зокрема, розглядаючи поняття «гуманізм» на міжнародному рівні, варто звернутися в першу чергу до Статуту Міжнародного гуманістичного та етичного союзу (МГЕС¹) від 11-13 липня 1991 року. У ньому, зокрема, зазначено, що «гуманізм - це демократична, етична життєва позиція, яка визнає, що люди мають право та обов'язок визначити зміст і форму свого життя. Гуманізм закликає до створення гуманнішого суспільства через етику, засновану на людських та інших природних цінностях» [5].

Статтю 3 Конституції України встановлено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Таким чином, діяльність держави повинна бути спрямована на забезпечення дотримання усіх встановлених прав та свобод людини. Так що цілком очевидно, що всі ці правові аксіоми покликані забезпечувати індивідуальні права і громадянські свободи. Основоположним принципом права, за вірним твердженням Д. Белова та М. Белової, необхідно визнати принцип гуманізму як соціальний ідеал, згідно з яким людина є ключовою цінністю демократичного суспільства, а головна мета всієї правової системи – забезпечення її прав і свобод. Гуманізм є основоположним принципом права, що втілює визнання цінності людини, повагу до її гідності, забезпечення умов для до-

тримання її прав і свобод, і прагнення до її блага як мети суспільного прогресу. Подальший розвиток права і всього людства в цілому залежить від того, наскільки цей принцип реалізований у праві та осмислений суспільною свідомістю [6, с. 86].

У кримінально-виконавчому законодавстві принцип гуманізму закріплений на законодавчому рівні серед основних принципів (ст. 5 КВК України). У даному контексті зазначений принцип закріплено наступним чином: «кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, законності, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, поваги до прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань» [7].

Незважаючи на це, цікавою, на наш погляд, є думка про те, що принцип гуманізму в КВК України недостатньо розкритий у чинному кримінально-виконавчому законодавстві, у зв'язку з чим запропоновано введення нової норми «Принцип гуманізму»:

1. Кримінально-виконавче законодавство забезпечує охорону гуманістичних основ суспільства та соціальної держави, пріоритетний захист прав та свобод людини та громадянина.

2. Виконання покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, не можуть мати своєї метою заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності.

3. Кримінальне покарання та інші заходи кримінально-правового впливу виконуються з урахуванням характеру та ступеня суспільної небезпеки скоєного злочину та залежно від тяжкості заподіяної шкоди потерпілим» [8, с. 23].

Хоча, стаття 8 КВК України й розкриває окремі аспекти вищенаведеного, закріплюючи, зокрема: «засуджені мають право...на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню. Заходи впливу можуть за-

¹ Міжнародний гуманістичний та етичний союз (МГЕС) (англ. International Humanist and Ethical Union, IHEU) – міжнародне об'єднання організацій, що займаються розвитком, підтримкою та пропагандою ідей гуманізму, атеїзму, раціоналізму, світського суспільства, скептицизму, вільнодумства, критичного мислення, етичності, що сприяють розвитку та становлення нетеїстичної моралі. Заснований в 1952 році в Амстердамі сімома національними етичними та гуманістичними організаціями (Голландська гуманістична ліга, Бельгійська гуманістична ліга, Австрійське етичне суспільство, Британський етичний союз, Американський етичний союз, Американська гуманістична асоціація та ін.) В даний час МГЕС має консультативний статус при Раді Європи, ООН, ЮНЕСКО та ЮНІСЕФ. У 2011 р. МГЕС включав членів 117 організацій з 38 країн світу [5].

стосовуватися до засуджених виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди [7].

Ретроспективний аналіз розвитку кримінально-виконавчої системи демонструє суттєві зміни як на законодавчому рівні, так і в практиці його застосування. Очевидно, що така активна нормотворча діяльність була результатом процесу гуманізації кримінально-виконавчої системи, а також ратифікації нашою країною міжнародних стандартів, що спричинило необхідність змін умов утримання засуджених та стабілізації всієї системи в цілому¹.

Зазначені нововведення були масштабними, але мали деякі недоліки². Основою для всіх змін стали нормативна та матеріальна база кримінально-виконавчої системи, її персонал, а також багаторічний досвід роботи з засудженими. Були скасовані лише ті елементи, які суперечили міжнародним стандартам поведіння з засудженими, або ті, які не відповідали новим соціально-економічним та правовим реаліям нашої держави та суспільства. Загалом позитивна спадкоємність не тільки зберіглася, але й розвинулася, що відобразилося у чинному Кримінально-виконавчому кодексі України.

Реформування кримінально-виконавчого законодавства та пенітенціарної системи з урахуванням гуманізації таких правових інститутів, як виконання та відбування покарань, дозволило наблизити вітчизняне кримінально-виконавче законодавство до міжнародних стандартів у цій сфері. Необхідність гуманізації відбування покарання як умови забезпечення правового положення засуджених обумовлена декількома факторами:

– підвищена увага до правового статусу особистості в цілому та засудженого зокрема, оскільки людина, її права та свободи є найвищою цінністю;

– потреба включення засудженого до системи соціально-корисних громадських відносин;

– гуманізація діяльності кримінально-виконавчої системи, яка впливає з сучасної кримінально-виконавчої політики, передбачає повагу до прав, свобод і гідності особи, відкритість системи, а також конструктивну співпрацю з різними суспільними, правозахисними, релігійними та іншими організаціями.

Висновки. Таким чином, процес гуманізації кримінально-виконавчої системи в цілому в умо-

вах її реформування є тривалим і багатоступеневим. На позитивний результат цього процесу значно впливають зміни в економічній, соціальній, правовій та інших сферах, а також кримінальна та кримінально-виконавча політики, які проводяться державою. Таким чином, для того щоб сформувати у засуджених навички правослужняного способу життя, пенітенціарна система повинна бути для них зразком у сфері дотримання прав людини та основних свобод. При цьому, гуманізація не має нічого спільного з безкарністю та вседозволеністю. Гуманне ставлення до засудженого слід розглядати як можливість, яка дає шанс повернутися в суспільство законослухняним громадянином. Це, зокрема, включає можливість у процесі виправного впливу відновити втрачені соціально-корисні зв'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шумка М.Л., Шандрук І.С., Трансформація гуманістичних ідей в сучасності. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/4692/3/%D0%A2%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%B9%20%D0%B2%20%D1%81%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%282%29.pdf>.
2. Морозова Л.П. Гуманізм: особливості історичного розвитку. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/morozova.php>.
3. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. № 3/2022. С. 301–310.
4. Пузирьов М.С., Лисенко М.І., Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. № 6. 2012. С. 141–145.
5. URL: <https://web.archive.org/web/20140116115305/http://ngo-coe.org/WebForms/NgoDetails.aspx?ID=5>.
6. Белов Д.М., Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *На-*

¹ Так, наприклад, зобов'язання щодо приведення вітчизняної системи виконання покарань та попереднього ув'язнення у відповідність до міжнародних стандартів (Мінімальні стандартні правила поведіння з в'язнями ООН, Європейські пенітенціарні правила) було однією з умов інтеграції України до Ради Європи 1995 року.

² Зокрема, ще у лютому 2016 року на засіданні Уряду Міністерством юстиції України презентовано нову Концепцію реформування кримінально-виконавчої служби. Наслідком цього стала ліквідація Державної пенітенціарної служби України як центрального органу виконавчої влади та її територіальних (обласних) органів управління (відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343 та 348).

- уковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2022. Вип. 74. С. 85–90.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-IV#Text>.
  8. Губернікова Є.В. Принцип гуманізму та проблеми його реалізації при визнанні покарання як позбавлення волі. *Право та законність*. № 4. 2008. С. 21–25.